

УДК 373.2.091:613

Лавріненко Л. І.

ORCID 0000-0002-2666-3924

Кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та психології
Чернігівського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
(Чернігів, Україна) E-mail: Lidlav@ukr.net

СТВОРЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мета дослідження полягає в розкритті загальних підходів до створення здоровазбережувального середовища, принципів та пріоритетів здоров'язбережувальної діяльності в сучасному закладі дошкільної освіти.

Методологія роботи розкриває методи, форми й засоби створення здоров'язбережувального середовища із застосуванням традиційних та інноваційних здоров'язбережувальних технологій у закладі дошкільної освіти з метою надання можливості сформуванню в дошкільнят спеціальні знання, вміння й навички збереження й зміцнення свого здоров'я на довгі роки.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження визначається постановкою й комплексним розробленням актуальної теми, яка досі залишається недостатньо вивченою та базується на результатах експериментальної роботи в закладі дошкільної освіти № 2 санаторного типу туберкульозного профілю м. Придубки Чернігівської області з проблеми «Створення здоров'язбережувального простору для формування культури здоров'я дітей дошкільного віку». В експериментальному закладі чітко визначені пріоритети здоров'язбереження і здоров'яформування: зміст навчання (програми, методичні рекомендації); оздоровчі технології та весь зміст освітньої роботи; простір навколо педагогічних працівників (лікарі, психологи тощо).

У системі формування здорового способу життя в колективі закладу дошкільної освіти, виокремлюються такі напрями діяльності: 1. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища. 2. Використання здоров'язбережувальних і здоров'яформуючих технологій у процесі навчання. 3. Освіта в галузі здоров'я.

Педагог має стати головною постаттю в формуванні культури здоров'я як свого, так і дошкільнят; бути зразком гармонійно розвиненої, соціально активної особистості, яка володіє знаннями в галузі культури здоров'я.

Важливо, і це підтверджено експериментально, формувати здоровий спосіб життя у такій послідовності: знання, усвідомлення, ставлення, упевненість у спроможності змінювати власну поведінку, навички та вміння, поведінка.

Висновки. Отже, однією з альтернативних форм вирішення проблеми збереження й зміцнення здоров'я вихованців у сучасному закладі дошкільної освіти є створення здоров'язбережувального середовища.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбережувальне середовище, дошкільнята, заклад дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Актуальність роботи в умовах демократизації освітнього процесу в сучасному закладі дошкільної освіти, розвитку особистісно орієнтованих педагогічних технологій полягає в першочерговому значенні педагогічної проблеми забезпечення здоров'я вихованців. Щоб навчити дітей жити, успішно діяти в світі, самовизначитися в ньому, необхідно сформувати в них, починаючи з дошкільного віку, ціннісне ставлення до себе, свого образу «Я», одним із компонентів якого є «Я – здоровий».

Здоров'язбережувальне середовище в закладі дошкільної освіти, з одного боку, має надати можливість сформувати в дошкільнят спеціальні знання, вміння, навички збереження й зміцнення свого здоров'я, створити підґрунтя для наступного індивідуального здорового способу життя, а з іншого – передбачити в педагогічних технологіях можливість здійснення самостійних спроб удосконалення себе, свого тіла, психіки, емоцій, працювати над розвитком своїх комунікативних здібностей, виховувати гуманне ставлення до світу, до оточення, до самого себе. Водночас залишається недостатньо вивченою проблема організації освітнього процесу з формування в дошкільників ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуку шляхів зміцнення фізичного здоров'я дошкільнят присвячено праці О. Богініч, Е. Вільчковського, Л. Волкова, Н. Денисенко, О. Дубогай, Н. Левінець, В. Логінової, Л. Лохвицької, Л. Сварковської, Г. Хухлаєвої та інших. Науковці

виокремлюють такі функції здоров'язбережувального середовища як: координаційну, інтеграційну, адаптивну, соціокультурну, орієнтаційну, пропедевтичну, стимулюючу та інші. Проблему формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та психічного здоров'я в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку досліджували І. Бех, Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Ладивір, О. Марінушкіна та інші.

Мета дослідження полягає в розкритті загальних підходів до створення здоров'язбережувального середовища, принципів та пріоритетів здоров'язбережувальної діяльності в сучасному закладі дошкільної освіти.

Методологія роботи розкриває методи, форми й засоби створення здоров'язбережувального середовища із застосуванням традиційних та інноваційних здоров'язбережувальних технологій у закладі дошкільної освіти з метою надання можливості сформувати в дошкільнят спеціальні знання, вміння й навички щодо формування, збереження й зміцнення свого здоров'я на довгі роки.

Наукова новизна. Висвітлення процедури експериментального дослідження базується на результатах експериментальної роботи в закладі дошкільної освіти № 2 санаторного типу туберкульозного профілю м. Прилуки Чернігівської області й зумовлена упровадженням у практику роботи ЗДО педагогічної здатності використання здоров'язбережувальних технологій, опанування нових оздоровчих технологій роботи з дітьми з метою формування культури здоров'я та створення здоров'язбережувального середовища.

Результати дослідження. У Національній доктрині розвитку освіти в XXI столітті серед пріоритетів державної освітньої політики визначено «формування особистості через освіту здорового способу життя», що має здійснюватись шляхом розвитку валеологічної освіти, медико-санітарного просвітництва, активних форм збереження, зміцнення та розвитку індивідуального здоров'я кожної дитини.

Законодавство України, в цілому, забезпечує необхідні правові засади для формування здорового способу життя дітей та молоді. Існуючі медичні доктрини передбачають досягнення здоров'я двома шляхами: перший – відтворення, збереження й зміцнення здоров'я; другий – лікування хвороб [5, 33].

Основний кадровий, фінансовий і матеріальний потенціал вітчизняної системи охорони здоров'я сконцентрований на лікуванні хвороб. Але практичний досвід указує на хибність цього шляху. Адже навіть розвинуті, всебічно забезпечені системи охорони здоров'я не в змозі протистояти поширенню захворювань лише лікуванням. Доцільно змінити підходи до вирішення проблем здоров'я. Крім, лікування захворювань, своєчасній їх діагностиці, попередженню ускладнень, необхідно всі сили сконцентрувати на активній профілактиці, а саме: підтримці первинного рівня й зміцнення здоров'я на основі коригування способу життя й оздоровчих заходів, управління здоров'ям та його конструюванням. Найголовніше – це усвідомлення того, що іншого шляху збереження та поліпшення здоров'я дітей та всього населення, крім впровадження здорового способу життя, бережливого ставлення до власного здоров'я, не існує [4, 43–44].

Умінню бути здоровим треба не втомно й систематично вчити й навчатися. Українські вчені дослідили, що здоров'я людини на 10 % залежить від успішного функціонування системи охорони здоров'я, на 20 % – від спадковості, на 20 % – від соціоекологічних факторів, а на 50 % – від способу життя людини. Незаперечним фактом є те, що спосіб життя кожної людини формується в молодому віці. Саме тому важливою є роль закладу дошкільної освіти в створенні здоров'язбережувального середовища для формування культури здоров'я дошкільнят.

Здоров'язбережувальне середовище є своєрідним проявом освітнього середовища, в просторі якого взаємодіють педагоги-вихователі, дошкільники, батьки, спрямовуючи свої зусилля на зміцнення здоров'я дітей, формування здоров'язбережувальних компетенцій.

Довгий час найбільш популярною моделлю формування здорового способу життя в дитячому колективі було надання інформації про здоров'я й негативний вплив шкідливих звичок. Сьогодні існує інше уявлення про те, яким чином можна досягти позитивних результатів у профілактичній роботі. Тільки створення середовища в ЗДО, дружнього до дитини, середовища, що підтримує здоров'я, середовища, в центрі уваги якої є дитина, її здоров'я, комфорт, самоутвердження, освіта, дасть змогу навчати здоровому способу життя молоде покоління [1, 9].

Педагоги – це фахівці, що найбільше впливають на здоров'я дітей, організовуючи освітній процес. Педагоги це ті люди, що можуть навчити кожну дитину, а через неї й членів сім'ї зберігати й зміцнювати своє здоров'я. У закладі дошкільної освіти № 2 санаторного типу туберкульозного профілю м. Прилуки на Чернігівщині, де відбувався регіональний експеримент з проблеми «Створення здоров'язбережувального простору для формування культури здоров'я дітей дошкільного віку» (науковий керівник – Лаврінченко Л. І.), чітко визначені пріоритети здоров'язбереження і здоров'яформування: зміст навчання (програми, методичні рекомендації); оздоровчі технології та весь зміст освітньої роботи; простір навколо педагогічних працівників (лікарі, психологи тощо).

Здоров'я дитини є метою й результатом освітнього процесу. Народна мудрість каже: «Щоб виростити Людину, треба протягом дня говорити з нею про Здоров'я, Любов, Мудрість і Працю». Розробляючи систему формування здорового способу життя в колективі експериментального дошкільного закладу освіти, виокремлюємо такі напрями діяльності:

1. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища.
2. Використання здоров'язбережувальних і здоров'яформуючих технологій у процесі навчання.
3. Освіта в галузі здоров'я [6, 15].

Отже, сучасний заклад дошкільної освіти має відігравати провідну роль у формуванні в дітей життєво важливих компетенцій, необхідних для збереження власного здоров'я.

Важливою умовою формування здорового способу життя в дітей є усвідомлення ними, що здоров'я – це не лише стан організму людини, при якому відсутні захворювання та фізичні порушення, а й стан повного благополуччя, яке об'єднує фізичну, духовну, психічну та соціальну сфери життя й самопочуття людини. Тобто здоров'я – це гармонійне поєднання всіх чотирьох складових, які лише разом становлять здоров'я особистості.

Іншими словами, здоров'я, з одного боку, ідеальний стан організму, якого особистість мала б досягти з перших днів свого свідомого життя, а з іншого – це один з найважливіших показників якості життя, ресурс, який визначає, як особистість може впоратися з повсякденними складнощами життя, задовольнити свої потреби задля досягнення фізичного, психічного й соціального благополуччя [3, 32].

«Щоб бути здоровим, потрібні особисті зусилля, постійні та значні, замінити їх не можна нічим», – так зазначав академік М. Амосов. Ця теза втілюється в закладі дошкільної освіти № 2 м. Прилуки, яку повинна прийняти для себе кожна дитина: для фізичного здоров'я – я можу; для психічного здоров'я – я хочу; для духовного, соціального – я повинен [6, 6].

Отже, виходячи з розуміння важливості здоров'я в системі загальнолюдських цінностей, у цьому закладі дошкільної освіти виокремлюється нагальна потреба в зміні ставлення дитини до власного здоров'я та створення й упровадження в життя здоров'язбережувальних та здоров'яформуючих оздоровчих технологій. Увесь освітній простір ЗДО має працювати на розвиток здоров'я дитини.

Що необхідно робити педагогу? На нашу думку, педагог має стати головною постаттю в формуванні культури здоров'я як свого, так і дошкільнят; бути зразком гармонійно розвиненої, соціально активної особистості, яка володіє знаннями в галузі культури здоров'я. Важливо, і це підтверджено експериментально, формувати здоровий спосіб життя у такій послідовності: знання; усвідомлення; ставлення; упевненість у спроможності змінювати власну поведінку; навички та вміння; поведінка.

Здоров'язбережувальне середовище – це середовище, сприятливе для життя та діяльності людини, а також оточуючі її суспільні, матеріальні та духовні умови, що позитивно впливають на здоров'я особистості. Створення здоров'язбережувального середовища дасть змогу в системі освіти на кожному етапі дозрівання дитини забезпечити реалізацію її базових потреб. Дитина найбільш повно розвиватиме свої здібності, усвідомлюватиме власну унікальність, самовизначатиметься, у неї будуть формуватися основні компоненти здоров'я.

Тільки в такому середовищі в дітей формуватиметься потреба бути здоровим, відбуватиметься усвідомлення суті здорового способу життя та вироблятиметься індивідуальний спосіб обґрунтованої здоров'язбережувальної поведінки. У нашому випадку здоров'язбережувальне середовище передбачає:

- дотримання санітарно-гігієнічних вимог (дотримання норм освітлення, опалювання, забезпечення меблями відповідно до антропометричних даних дітей);
  - забезпеченість медичного кабінету необхідним оснащенням;
  - організація оздоровчого режиму в ЗДО;
  - упровадження нетрадиційних видів оздоровлення та новітніх технологій;
  - активні форми роботи з педагогами й батьками;
  - проведення різних форм роботи з дітьми з формування основ здоров'я та безпеки життєдіяльності;
  - поповнення груп та методичного кабінету дидактичними іграми, посібниками, наочністю, спортивним інвентарем, атрибутами до ігор, розробками форм роботи з дітьми з формування основ здоров'я та безпеки життєдіяльності;
  - створення нестандартного фізкультурного обладнання.
- Серед завдань формування здоров'язбережувального середовища виокремимо такі:
- створення екологічної й психологічної комфортності освітньо-ігрового середовища;
  - виконання умов щодо зміцнення здоров'я й загартування організму кожного вихованця;
  - забезпечення безпеки життєдіяльності дітей [6, 9].

Функціонування здоров'язбережувального середовища будується на принципах: гуманізації освітнього процесу; врахуванні індивідуальних вікових особливостей дитини; орієнтації на вивчення та розвиток особистості; врахуванні інтересів дитини; реалізації права дитини на вибір діяльності, прояву власної позиції; створення ситуації педагогічної підтримки; співпраці з родинами вихованців; систематичності й послідовності в організації освітнього процесу.

Ураховуємо, що збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку залежить не тільки від достатньої матеріально-технічної бази, обов'язковому поєднанні її з відповідними за розміром і призначенням приміщеннями, груповими кімнатами й територією, що є важливим як для фізичного, так і для психічного розвитку дошкільників, але й естетичне оформлення групових кімнат, інших приміщень і території ЗДО, отримання дітьми раціонального харчування відповідно їх віку та додаткової вітамінізації тощо.

При створенні здоров'язбережувального середовища необхідно враховувати місцезнаходження закладу дошкільної освіти. Якщо це село, окраїна міста чи полісу, то є можливість проведення туристичних походів, відпочинку на лоні природи, екскурсій тощо. При близькості промислової зони, автодоріг, магістралей акцентуємо увагу на чистоті повітря, наявності шуму, звуку тощо [2, 3].

Таким чином, весь освітній процес має бути підпорядкований провідній меті – збереження здоров'я дітей. Саме за таких умов проведення роботи з дітьми з усіх напрямів, у першу чергу, має містити оздоровчу спрямованість. У той же час застосування всіх складових компонентів здоров'язбережувального середовища в роботі з дітьми в поєднанні з особистісно-орієнтованим підходом, тобто

врахування стану здоров'я дітей, їх вікових, психологічних, статевих, індивідуально-типологічних особливостей, особистісних здібностей, інтересів та досягнень у будь-якій сфері, сприятиме збереженню всіх видів їх здоров'я.

За нашим переконанням процес формування, зміцнення й збереження здоров'я дітей залежить не тільки від урахування вищезазначених умов оздоровчої роботи з дітьми. Досить важливо, щоб педагоги вміли доцільно застосовувати нетрадиційні заходи – сучасні оздоровчі технології.

З огляду на зазначене, нам імпонують погляди О. Богиніч, Н. Денисенко, О. Дубогай та інших науковців, що вихователь має добре орієнтуватися в усіх досягненнях дошкільної освіти та вміло впроваджувати ті освітні технології, які містять у собі оздоровчу спрямованість і формують життєві навички.

Життєві навички за визначенням ВООЗ – це здатність людини справлятися з вимогами та проблемами повсякденного життя, а за потреби – надати допомогу іншим. Набуваючи у дошкільному закладі життєвих навичок, діти розвивають і вдосконалюють їх в реальному житті. Вони вчаться розуміти й задовольняти власні потреби – фізіологічні (у повноцінному харчуванні, руховій активності, відпочинку, чистому повітрі, воді, достатньому рівні безпеки й комфорту), соціальні (у спілкуванні, належності до групи, дружбі, любові), інтелектуальні й емоційні (у самореалізації, повазі, визнанні).

У закладі дошкільної освіти № 2 м. Прилуки весь освітній процес спрямований на формування життєвих навичок усіх складових здоров'я:

- соціального здоров'я: ефективне спілкування, співпереживання, розв'язання конфліктів;
- фізичного здоров'я: раціональне харчування, рухова активність, загартування, культурно-гігієнічні навички
- психічного й духовного здоров'я: самооцінка, аналіз проблем і прийняття рішень, навички самоконтролю.

Вироблення таких необхідних життєвих навичок у створеному здоров'язбережувальному середовищі дає змогу дітям виявити нові ресурси здоров'я, а саме креативність, толерантність, інтелектуальну витривалість, емоційну компетентність та готовність до подолання перешкод [3, 34–35].

Здійснення експериментальної роботи в закладі дошкільної освіти № 2 м. Прилуки Чернігівської області дало можливість нам виокремити визначальні чинники створення та формування здоров'язбережувального освітнього середовища:

- орієнтація на повноцінне життя і здоров'я;
- установка на фізичне, соціальне, психічне й духовне вдосконалення;
- гуманістична спрямованість освітнього процесу;
- створення сприятливих умов для розвитку власного потенціалу кожної дитини, стимулювання її творчого зростання;
- тісна взаємодія закладу освіти, сім'ї та громадськості щодо пропаганди здорового способу життя, проведення оздоровчих та профілактичних заходів;
- виконання санітарно-гігієнічних норм (освітлення, маркування меблів, якісне харчування, обладнання груп, спортивний, музичний зал);
- проведення моніторингових досліджень, спрямованих на вивчення умов та способу життя дошкільників;
- моніторинг показників стану здоров'я дітей за результатами медоглядів, стану фізичної підготовки, пропусків через хворобу;
- ставлення педагогів, батьків до свого здоров'я та способу життя;
- технології побудови організованої пізнавальної діяльності, що забезпечує збереження здоров'я дошкільників (режим провітрювання, позитивний психологічний мікроклімат, уникнення стресових ситуацій, перевантаження);
- розробка традиційних та інноваційних освітніх технологій [6, 13–14].

Висновки. Отже, розв'язання проблеми збереження й зміцнення здоров'я вихованців у сучасному закладі дошкільної освіти можливе шляхом формування здоров'язбережувального середовища. Основними педагогічними умовами його створення, ефективність яких перевірялась в експериментальній роботі на базі закладу дошкільної освіти санаторного типу туберкульозного профілю № 2 м. Прилуки на Чернігівщині визначені: пріоритетність оздоровчого спрямування освітнього процесу; комплексність реалізації компонентів здоров'язбережувального середовища; оптимальність вибору оздоровчих технологій у роботі з дітьми дошкільного віку.

Функціонування здоров'язбережувального освітнього середовища в закладі дошкільної освіти надало змогу здійснювати моніторинг показників індивідуального розвитку, прогнозувати можливі позитивні зміни здоров'я та проводити відповідні психолого-педагогічні, корегувальні, реабілітаційні заходи для забезпечення здоров'я всіх учасників освітнього процесу.

References

1. Баранова В. Дослідно-експериментальна робота навчального закладу. *Методист*, 2012, № 7. С. 8–14.
Baranova V. (2012). Doslidno-eksperymentalna robota navchalnoho zakladu [Experimental work of the educational institution]. *Metodyst – Methodist*, 7, 8–14.
2. Іллюшина О., Шапаренко Г. Організація педагогічного експерименту регіонального рівня. *Завуч*, 2009, № 9. С. 3.
Illiushyna O., Shaparenko H. (2009). Orhanizatsiia pedahohichnoho eksperymentu rehionalnoho rivnia [Organization of pedagogical experiment at regional level]. *Zavuch – Head teacher*, 9, 3.

3. Лаврінєнко Л. І. Здоров'язбережувальні технології в початковій школі: навчально-метод. посібник. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2015. 144 с.
Lavrinenko L. I. (2015). Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v pochatkovii shkoli: navchalno-metod. Posibnyk [Health-saving technologies at an elementary school: a manual of teaching methods]. Chernihiv, Ukraine : Chernihivskiy natsionalnyi tekhnolohichnyi utsniversytet,
4. Лаврінєнко Л. І. Охорона здоров'я на Чернігівщині (1960–1980-ті роки). Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 200 с.
Lavrinenko L. I. (2018). Okhorona zdorovia na Chernihivshchyni (1960–1980 Roky) [Health care in Chernihiv Region (1960–1980s)]. Chernihiv, Ukraine : PAT «PVK Desna».
5. Низковська О. Нормативні засади діяльності експериментальних ДНЗ. *Дитячий садок*, 2009, № 29–31. С. 33-35.
Nyzkovska O. (2009). Normatyvni zasady diialnosti eksperymentanykh DNZ [Regulatory principles of experimental preschool establishments' activity]. *Dytiachyi sadok – Kindergarten*, 29–31, 33-35.
6. Савченко М., Половецька С. Моніторинг проведення роботи з формування здорового способу життя дошкільників (Альтернативний підхід до реалізації дослідно-експериментальної роботи в ДНЗ): метод. рекомендації. Прилуки : метод. центр управління освіти Прилуцької міської ради Чернігівської області, 2016. 29 с.
Savchenko M., Polovetska S. (2016). Monitrynh provedennia roboty z formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia doshkilnykiv (Alternatyvnyi pidkhid do realizatsii doslidno-eksperymentalnoi roboty v DNZ) metod. rekomendatsii. [Monitoring on formation of healthy way of life of preschoolers (An alternative approach to the implementation of experimental and experimental work in preschool establishments)]: tutorial. Pryluky, Ukraine : metod. tsentr upravlinnia osyty Prylutskoi miskoi rady Chernihivskoi oblasti.

Lavrinenko L.

ORCID 0000-0002-2666-3924

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at at Psychology and Pedagogy Department,
Chernihiv Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education of K. D. Ushynskiy
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: Lidlav@ukr.net

CREATING A HEALTHY ENVIRONMENT IN A MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

The purpose of the study is to uncover general approaches to creating a health-care environment, principles and priorities for health-care activities in a modern preschool setting.

The methodology reveals methods, forms and means of creating a health-saving environment with the use of traditional and innovative health-saving technologies in preschool education in order to provide special knowledge and skills to preschoolers to shape, maintain and strengthen their health for many years ahead.

The scientific novelty of the obtained research results is determined by the formulation and comprehensive development of the topical issue, which still remains insufficiently studied. It is based on the results of experimental work in a preschool establishment № 2 of a sanatorium type for children with tuberculosis situated in Pryluky, Chernihiv region, on the problem of «Creating a health-saving environment for health education of preschool children».

The experimental establishment clearly identifies the priorities for health and wellbeing: the content of the training (programs, guidelines); wellness technologies and the content of general education; assistance for the teaching staff (doctors, psychologists, etc.).

The system of health education in the indicated establishment is based on the following activities: 1. Creating a health-saving education environment. 2. Use of health-saving and health-forming technologies in the learning process. 3. Training in healthy lifestyle.

The teacher should become a major figure in the formation of a cult of healthy lifestyle for preschoolers; to be an example of a harmoniously developed, socially active person who possesses knowledge in the field of health culture. It is important, and it is confirmed experimentally, to form a healthy lifestyle in such a sequence: knowledge, awareness, attitude, confidence in the ability to change one's own behavior, skills, behavior.

Conclusions. Therefore, one of the solutions to the problem of maintaining and improving wellbeing in a modern preschool setting is to create a health-saving environment.

Keywords: health, health care environment, preschool, preschool education institution.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С. Б. Пономарєвський